

GÖZLEM VE GÖRÜŞLER

AÇLIK EYLEMLERİ VE TOPLUMDA ETİKDIŞI TUTUMLAR*

Yaman ÖRS**

Son aylarda ülkemizde kamuoyunu yakından ilgilendiren konulardan biri, birtakım cezaevlerinde yaşanan açlık eylemleri oldu. Siyasal tutuklu ve hükümlülerden bir bölümü, daha çok "hücre" biçimindeki tasarımlarından dolayı kendilerini buldukları toplumsal çevrelerinden koparacağı gerekçesiyle, yeni yapılan "F tipi" cezaevlerine yerleştirilmek istemiyorlardı. Geçen süre içinde açlık eylemlerine katılan insanlar arasında ölenler; taşınmaları sırasında direnç gösteren (ya da göstermeyen) bir bölümü içinde ise ciddi biçimde yaralananlar, sakatlananlar oldu. Sonuçta devletin yönetim erkini ellerinde bulunduranların dediği ve istediği taşınma işi gerçekleştirildi.

Bu olaylar sırasında, "açlık grevleri" ve "ölüm oruçları" terimlerinin yerine göre özdeş anlamda ve birbirinin karşılığı olarak, yerine göre de birbirinin anlamını bütünleyen biçimde ve birlikte kullanıldığına tanık olduk. Belki her bağlamda, özellikle konumuz gibi değişik boyutları, yönleri bulunan durumlarda kullanılan terimlerin, sözcüklerin üzerinde durmak yalnızca akademik ya da düşünsel bir kaygıdan, öte yandan salt bir dil kaygısından ileri gelmemektedir. Karmaşık durumları anlatmak için kullanılan değişik sözcükler, terimler ya da anlatımlar bu durumların içinde yer alan ya da onlarla ilgilenen değişik konumda ve/veya yaklaşımda bulunan insanların olaya bakış açısını belirtmesi açısından da önemli ve anlamlı olmaktadır. Benim burada "açlık

eylemleri" terimini kullanmam, bir anlamda bunun ötekilere göre daha "nötr" bir nitelikte olduğunu düşünmemden kaynaklanmaktadır. Ancak, buradaki bağlamımızda bu "nötrlüğün" olup bitenlerin yaşamsal olan insani boyutunu görmemize engel olmaması gerektiği çok açık olmalı. Ben bu olanların etik açısından bir çözümlenmesini yapma çabasını gösterirken, tanık olduğumuz yaklaşımlarla bu konuda kullanılan terimler arasında bulunduğunu düşündüğüm bağlantının da açıklığa kavuşmasına çalışacağım.

Sorun özünde nedir? Toplumun değişik kesimlerindeki kişiler onu nasıl görmüş, yorumlamışlardır? Ne gibi "gözlemlerde" bulunmuşlardır? Ona ne tür çözüm önerilerinde bulunmuşlardır? Konunun etik yönleriyle ilgili olarak benim bu bağlamda ele alarak yanıtlamaya çalışacağım bu ve benzeri soruların, yazımın sonunda açıklığa kavuşmuş olacağını umuyorum.

Her şeyden önce bu, en başta ne türden bir sorundur? Birtakım yazarlar, yöneticilerle siyasetçiler, gazeteci ve görsel yayıncılar, uğraş sahipleri, konuyu temelde ya da en başta, bilimsel açıdan bir tıp, sorumluluk yönünden de bir hekimlik sorunu olarak gördüler; aralarında bir bakıma belki onu böyle görmek isteyenler de bulunuyordu. Bu kişilerin arasında tıp uğraşı içinde olanlar, "hekimler" de vardı. Oysa durum gerçekten öyle miydi? İlke olarak da öyle midir?

Genelde belki azınlıkta kalmış olmakla birlikte, birtakım aydınlar ve yazarlar, özellikle hekimler ve Türk Tabipleri Birliği, yukarıdakilerin tersine cezaevlerinde olup bitenlerin, özünde bir tıp ve hekimlik sorunu değil siyasal bir sorunu olduğunu ileri sürdüler, daha doğrusu onun öyle olduğuna dikkati çektiler. Yazarınız da onlar gibi düşünmektedir. Bu bakış açısı, 26 Aralık günü, İzmir Tabip Odası'nın atılımla Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan ve (yazarınızın da

*Bu metin, Ankara Tabip Odası'nın konuyla ilgili olarak 14-15 Aralık 2002 günlerinde düzenlediği ve sonuç bölümüne yazarın da katıldığı, "Türkiye'de yaşanan deneyimler ışığında Malta Bildirgesi'nin değerlendirilmesi" başlıklı toplantıdan sonra yeniden gözden geçirilmiş; ancak, o toplantıda tartışılan noktalara, daha önceki konu bütünlüğünün bozulmaması açısından burada yer verilmemiştir.

**Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji AD

aralarında bulunduğu) çok sayıda hekimin imzasını taşıyan bir kamuoyu duyurusunda gündeme getirilmiş; Ankara Tabip Odası'nın 6 Ocak tarihinde düzenlediği "Açlık Grevleri, Hekimlik ve Etik" başlıklı toplantıda, değişik kesimlerden gelen katılımcıların çoğu tarafından da benimsenmiştir. Cezaevlerindeki açlık eylemlerinin ne başlamasından ve sürmesinden, ne de onların hastalık, sakatlık ve ölümlerine sonuçlanmasından hekimler sorumlu değildirler, olmamışlardır, olamazlar da. Bir hekim, yönetici ya da siyasetçi konumunda ise ve onun olup bitenlerle bir ilişkisi bulunuyorsa, o zaman ona düşen sorumluluğun ne olacağı, kuşkusuz olaylara yaklaşımının yanında hangi kimliğini öne çıkardığına (ve yerine göre, çıkarması gerektiğine) bağlıdır. Ortaya çıkışı, sürmesi ve kendisine çözüm bulunması açısından sorun, konuyla ilgili yetke ve yetkiyi ellerinde bulunduranlarla yaşamları ve sağlıkları en başta onların sorumluluğu altında olan tutuklu ve hükümlüler arasında, sözcüğün parti görüşlerini aşan geniş kapsamlı anlamında "siyasal" bir temel nitelik ya da öz taşımaktadır.

(Bu konuda gönüllü olarak arabuluculuk görevini üstlenen yazarların, aydınların, sanatçıların girişimlerini burada en azından bir anmak değerbilirliğin gereği olacaktır sanırım. Bunun yanında, Büyük Millet Meclisi üyesi Doktor Mehmet Bekaroğlu'nun ne yazık ki görünüşe göre bu konuda çoğu sonuçsuz kalan çabalarını da takdirle anımsamalıyız.)

Yukarda adı geçen duyuruya imza atan hekimlerin dile getirdikleri gibi, Türk Tabipleri Birliği ve konuyla ilgili hekimler, "açlık grevleri" ve "ölüm oruçlarının" tıbbi sonuçları konusunda "mahkumları bilgilendirme ve muayene işlevini yerine getirmişlerdir" ve "tıbbi müdahaleye ihtiyaç duyan herkese tıbbi yardımda bulunulmuştur." Duyuru metninde daha sonra, konumuzun bağlamında bilincini yitirmiş hastaya/kişiye müdahale edip etmeme sorunu gündeme getirilmekte ve şöyle denilmektedir: "... bilinci kaybolmuş hastaya müdahale, hekimin vicdanı ile baş başa kaldığında doğruyu yapacağı, hekimliğin bir iç meselesidir ve bu tartışmaya dışardan yapılan müdahalelerin gerçekleri çarpıtma ve kamuoyunu yönlendirme amaçlı olduğunu düşünmüyoruz."

Burada bizim açımızdan konunun en önemli, en temel bir yönü, bu konuda bilgilendirilen ya da kendilerine danışmanlık yapılan kişilerin açlık eylemi sürecinin hangi aşamasında bilimsel tıbbin ve hekimlik uğraşının doğrudan ilgi alanı içine girdikleri; daha öz ve daha açık anlatımla ne zaman "hasta konumuna" geldikleridir. Kuşkusuz burada bu terimin iki anlamlı olduğunu dikkate almak zorundayız. Bir "hastalığı bulunan kişi" anlamında "hasta" insan, hekimin karşısına gelen ve yerine göre bir hastalığı da olmayabilen "hasta" bireyle özdeş değildir. Açlık eylemcisi, yaşadığı süreçte sağlık sorunları çıkmaya başlayıp sözcüğün her iki anlamındaki "hasta" konumuyla bir hekimin karşısına geldiğinde, iyileştirici ya da "klinik" hekimliğin genelinde söz konusu olan hasta - hekim ilişkisi

başlamış olur. Bu durumda da, ikinci anlamdaki "hastanın", kendisine tanı ve tedavi yöntemlerinin uygulanması konusunda "onam" vermesi ("rızasının" bulunması) gerekir. Hekimler, ister hastanelerde ya da ayaktan tedavi uyguladıkları kurumlarda, isterse özel muayenehanelerinde ya da evlerde vb. olsun, (onam verebilecek durumda olan) insanlara tanı ve tedavi araçlarını zorla uygulayabilirler mi?

Ülkemizde yaşadığımız olaylarda, konuyla ilgili olarak yürütme erkini ellerinde bulunduran yetkililerin bir bölümü, onların böyle bir uygulamaya girmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Hekimler bunu yapmadıkları ve zamanımız hekimliğinin en temel etik ilkelerinden birine uydıkları zaman da, konu sanki özünde bir sağlık ya da tıp sorunuymuş ve doğrudan hekimlerin sorumluluğu altındaymış gibi yorumlanmış, kamuoyuna da bilerek ya da bilmeyerek öyle sunulmuştur; yukarda da belirtildiği gibi. Böyle bir tutumu haklı göstermek için de, bu olayların dışında, kendini öldürmeye teşebbüs, acil tıbbi durumlar, kişinin/hastanın bilinç yitimi gibi durumlar gündeme getirilmiştir. Ancak bu karşılaştırmalar bizim bağlamımızda yeterince derinlemesine incelenmemiş, bu da sorunun siyasal yönünün tıbbi yönü tarafından gizlenmesine yol açmıştır. Kendini öldürme teşebbüsünün gerçekten bir "intihar" durumu oluşturabilmesinin temel koşulu, olayın tanımı gereği bunu yapan kişinin üzerinde dışardan onu buna zorlayıcı etkenlerin bulunmamasıdır. Oysa açlık eylemlerine baş vuran kişiler, yaşamlarıyla ilgili olarak kendilerini haklı buldukları konuda sonuç alabilmek için bir anlatım aracı olarak ellerinde kalan son yolu seçmişlerdir: kamuoyunun ilgisini kendi durumlarına çekerek yetkililer üzerinde baskı oluşmasını sağlamak. Bu, toplumsal çevrelerinden koparılıp yalnız bırakılma kaygısının zorlayıcılığıyla ortaya çıkmış bir durumdur. Acil tıbbi vakalara müdahale konusunda kişinin onamının alınıp alınmaması ise kuşkusuz ortada olan, yanıtı kolay verilemeyecek bir tıbbi etik sorun kümesi oluşturmaktadır. Kişinin ölümüyle sonuçlanmayan intihar vakalarında da tıp ve hekim açısından belki çoğu zaman acil müdahaleyi gerektiren bir durum söz konusudur. Bu, bizim buradaki sorun kümемizin içine giren durumlar için de kuşkusuz söz konusu olmaktadır; en çarpıcı ve belirgin olarak da bilinç yitimiyle birlikte gündeme gelebilmektedir. Genel olarak bilinç yitimi ya da bilincini gittikçe kapanması durumunda hekimin ne yapması gerektiği ise, doğrusu tıbbi etik yönünden yanıtlanması kanımca çok güç olan bir sorudur. Böyle bir durumda, çağımızdaki hekimlik uygulamasında genelde olduğu, olması gerektiği gibi, kişinin, yaşamının us sağlığının yerinde olduğu ve hukukça karar verme yetisinin bulunduğu döneminde bu konuda (yazılı, olmazsa sözlü) bir "vasiyet" bırakıp bırakmadığı önemlidir; bu, hekimin kişiye tıbbi müdahalede bulunma konusunda karar vermesinde çok yardımcı olacaktır. Bunun dışında ve ülkemizdeki hukuk anlayışını da bir an için bir yana bıraksak bile, kendi adına ben, ilke olarak hekimin kişiye müdahalede bulunmasından yana olduğumu söylemeliyim. Bunun nedeni de açık olmalı: Ölüm dönüşü olmayan bir olgudur.

Yukarda adı geçen, "Açlık Grevleri, Hekimlik ve Etik" başlıklı toplantının düzenleyicisi olan Ankara Tabip Odası, onunla ilgili olarak kısa bir giriş bölümüyle bir sonuç bildirgesinin hazırlanmasını da sağladı. Ben burada, konuyu kendi açımdan etik bağlamında genel bir sonuca bağlamadan önce, bu bildirgenin benim açımdan önemli olan noktalarına kısaca da olsa değinmek istiyorum.

Giriş bölümünde olup bitenler özetlendikten sonra bizim açımdan önemli olarak, "Bugün geline nokta da ise hekimlere mesleki gereklerini yerine getirebilecekleri uygun koşullar sağlanamaz olmuş ve bu durum hasta-hekim ilişkisinin sağlıklı bir biçimde devam etmesini zorlaştıran olumsuzluklardan biri haline gelmiştir." denmektedir. Bildirgenin kendisinde ise, sırasıyla, ilginçliği çekecek aşığıdaki noktalara değinilmektedir: mesleğin gereklerini yerine getirmede yol gösterici olarak kabul edilen Ulusal ve Uluslararası Bildirgelerin açlık grevi sürecinde de yol gösterici olması; bu bildirgelerde de belirtildiği gibi, açlık grevinin bir intihar biçimi olmayıp bir protesto biçimi olduğu; açlık grevcisinin tıbbi özerkliği ve yeterliliğinin tüm önyargılardan bağımsız olarak hasta - hekim ilişkisi içerisinde değerlendirilmesinin gerekliliği; Türk Tabipleri Birliği tarafından, ölüm oruçlarının ölümle sonuçlanmayacağı umudu ile, etkinlik sonuçlandığında kalıcı sekellerin kalmaması için B1 vitamininin önerilmiş olması; açlık grevcisi tıp açısından uzamış açlık anlamına gelen eyleminin olası sonuçları düşünüldüğünde hasta olarak kabul edildiğinden, hasta - hekim ilişkisindeki tüm kabullenimlerin bu durumda da geçerli olması, hekimlerin de bu konuda her türlü tıbbi müdahale, öneri ve yönlendirmeleri ancak hiçbir otoritenin etkisi altında kalmadan, kendi bağımsız kararları ile yapabilecek olmaları; sorunu başlangıcından bu yana mesleki gerekçelerle izleyen Türk Tabipleri Birliği ve ona bağlı tabip odalarının tutumunu tartışmanın merkezine koyan, konunun tıbbi boyutunu öne çıkartan ve siyasi boyutunu görmezden gelen yaklaşımların çözüme bir katkı sunamayacağına açık olması ve bazı hekimlerin sorumsuz ve tamamen yanlı bir şekilde kamuoyunu aldatici tutumları; operasyon ("taşınma işi") ve sonrasında gerçekleşen ölümlerin nedenlerinin kamuoyuna açıklanması ve yanık, yanık ortamında kalma, ateşli silah yaralanması, tıbbi müdahalenin gecikmesi vb. iddiaların açıklığa kavuşturulmasının gerekliliği.

Ben de burada, yazımın başlarında belirttiğim gibi değişik terimlerle/anlatımlarla olup bitenlerin değişik yönlerini öne çıkarttığımızı vurgulamak; bu yolla bir ilk bakışta aralarında benzerlik kurulabilen başka durumlarla yapılan karşılaştırma konusunda da dikkatli olmamız gerektiğini anımsatmak istiyorum. "Açlık grevi", hakkını almak için kendisiyle ilgili yetki sahibi kişilerin kararlarına karşı çıkma ve onlardan yaşamıyla ilgili olarak almak

istediklerini elde etme eylemini anlatmaktadır. "Ölüm orucu" da ilke olarak kuşkusuz özdeş amaca yönelik bir aracı beirtmektedir ve yeniden vurgulanması gerekir ki bu bir kendini öldürme girişimi değildir; intihar girişimlerinin büyük bir çoğunlukla "akut", sıklıkla anlık bir olay olduğunu unutmamalıyız. Bu anlatımlardaki "açlık" ve "ölüm" sözcükleri bize, sırasıyla bir amaca yönelik olarak kullanılan bir yolu/aracı ve bu yol/araç başarılı olmadığı zaman ortaya çıkacak son durumu açıklamaktadır.

Bütün bu olup bitenlerden "sorumlu" kimdir? Bir bakıma ve sözcüğün çok düz anlamında sorumlular, kuşkusuz ilgili eylemleri yürüten mahkum ve hükümlülerdir. Ancak onların koşullarına ve eylemlerinin gerekçelerine bakarsak, bu noktayı tartışma ortamımızdan çıkarmak kuşkusuz yerinde olacaktır. Öte yandan, siyasal sorunların değerlendirilmesinde genellikle yapıldığı üzere "devlet", "düzen", "sistem" gibi birtakım soyut kavramlarla bu soruya yanıt aramak burada da ilkece anlamsız olacaktır. Bu tartışmalarda bu tür soyut kavramların da kuşkusuz çok önemli yerleri bulunabilir. Ama sözcüğün ilk ve en başta gelen anlamında "sorumluluk", ancak kişilere, daha açık olarak bireylere ya da birey topluluklarına yönelik olarak kullanılabilir. Belli bir zamanda belli bir devletin, düzenin, sistemin belli yerlerinde bulunan yetke ve yetki sahibi kişiler, ülke genelinde olup bitenlerden şu ya da bu ölçüde (ve sözcüğün olumlu ve/veya olumsuz anlamında) sorumludurlar. Konumuzun bağlamında ise bunları, en başta belli yetkilerle donatılmış siyasetçilerin, güvenlik güçlerinin belli görevlerdeki yetkililerinin ve uygulayıcılarının arasında aramak doğru olur.

Bu arada, konuyla ilgili olarak ilk, duygusal tepkilerini çok yürekli bir biçimde görüş olarak kamuoyuna sunan yazılı basın ve görsel yayın araçlarının önde gelen birtakım adları da, yeterince bilgilerinin bulunmadığı bir konuda kamuoyunu önemli ölçüde yanılttılar. Hekim çevrelerinden gelen ve öyle anlaşılıyor ki onlardan beklemedikleri yaklaşım ve görüşlere tepki göstermeden önce, bunları ileri sürenlere danışabilirler, onların gerçekten ne demek istediklerini anlar, buna göre yazar, konuşurlardı.

Yazımın en sonunda, toplumumuzun söz konusu açlık eylemleriyle ilgili olarak oldukça kötü bir sınav verdiğini düşündüğüm bir bölümüne yönelik iki temel olumsuz saptamama değinebilirim: (1) etik/ahlak sorunlarının ve bunlarla ilgili kararlarımızın açık uçluluğu, demek oluyor ki bunların kişiden kişiye, kesimden kesime, bir zaman diliminden bir başkasına değişebileceği ve "mutlak ahlaki doğruların" bulunmadığının algılanamaması; (2) insana verdiğimiz, belki daha doğrusu, veremediğimiz değer.